

Műhely

Mihály Balázs: *Ferenc Dávid*. Ungarländische Antitrinitarier IV. André Séguenny (szerk.), *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*. XXVI. kötet. Baden-Baden & Bouxwiller. Éditions Valentin Koerner, 2008

A *Bibliotheca Dissidentium* sorozat 1990-től rendszeresen közli a 16. századi magyar antitrinitáriusok életművét bemutató dolgozatokat. Az 1990-ben megjelent Arany Tamás, Basilius István és Csázmai István monográfiáját 1993-ban Enyedi György, 2004-ben Hunyadi Demeter, Karádi Pál, Toroczkai Máté, Válaszúti György, Várfalvi Kósa János életművének feldolgozása követte, 2008-ban pedig a sorozat a Dávid Ferencnek szentelt kötettel kiegészülve mutatja be a magyar unitarizmus 16. századi képviselőinek körét. A szerző, Balázs Mihály, már több mint másfél évtizede rendszeres munkatársa a „nagy akribiával és példás szigorral” szerkesztett *Bibliotheca Dissidentium* sorozatnak, és a most elkészült Dávid Ferenc életmű közzétételével, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a nemzetközi szakirodalomban a 16. századi magyar heterodoxia legjobb ismerőjeként tartják számon. A szakszerű angol fordítás Gellérd Judit munkája. A sorozat eddig megjelent 26 kötete rendhagyó módon mutatja be a Kelet-Közép-Európában tevékenykedő „vallási útkeresőket”, minden kötet ugyanazt a szigorú logika alapján felépített szerkezetet követi. Címlap, rövidítések jegyzéke, tárgyalt személy életművének ismertetése, bibliográfia, névmutató. A nyomtatásban megjelent legtöbb esetben ritkaságszámba menő művek impresszumáról és kéziratokról készített fotók illusztrálják a köteteket. A Dávid Ferenc monográfia is ezt a felépítést követi. Az előszó és a rövidítések jegyzéke után a szerző nagy ívű tanulmányban mutatja be Dávid Ferenc európai méretekben is jelentős művelődés- és eszmetörténeti jelentőségét. A Balázs Mihálytól megszokott igényességgel és rendkívüli tárgyismerettel összeállított életrajz új perspektívában mutatja be a 16. század kiemelkedő reformátorát. Balázs Mihály szakértő kézzel távolította az unitárius egyháztörténetírás apologetikus és hagiografikus rétegeit a sokunk által hitelesnek tartott Dávid Ferenc-portréről, így a régi alapon új arcél bontakozhat ki az olvasó előtt.

A rendelkezésre álló források alapján a szerző meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a magyar unitárius reformátor szász szülők gyermeke volt, és élete vé-

gégig a kolozsvári szász nációnak tagjaként munkálkodott a reformáció egységének megteremtésén. A nemzetiségi hovatartozás kérdésének megválaszolása a bizonytalan hazai és külföldi tanulmányok kérdését is perdöntően rendezte. Egészen bizonyos, hogy 1545-ben Franciscus Coloswarinus néven Dávid Ferenc iratkozott be a brassói iskolába, és 1548 januárjában Franciscus Literatus Transylvanus néven ő matrikulált a wittenbergi egyetemen. A reformációval való igen korai kapcsolatát is árnyaltabban kell látnunk Balázs érvelése nyomán. Az újabb szakirodalom Honter brassói munkálkodását és 1543-ban megjelent *Reformatio ecclesiae Coronensis...* iratát összhangba hozza azokkal a reformtörekvésekkel, melyeket ekkor még III. Pál pápa környezetében is többen nyíltan támogattak. A mű tehát a mérsékelt reformerek koncepcióját tükrözi, Dávid Ferenc, a brassói iskola diákjaként nem protestánsként, hanem a reform-elképzelések híveként érkezett Wittenbergbe. A peregrinus diák élénk figyelemmel követte az európai egyházpolitikai történéseket és patrónusait tájékoztatta a legfontosabb európai fejleményekről. A Pesti Gáspár patrónusához intézett *Elégia* protestáns értelmezésének nehézségeire már korábban felhívta a szakirodalom a figyelmet.

Az 1551. esztendő második felében hazatérő Dávid Ferenc rövid, valószínűleg Beszterce környéki tevékenység után 1552 vége tájától Kolozsvárott tevékenykedett. Politikai irányultsága ebben az időben a Martinuzzi Fráter György által képviselt irányvonalat követte, ekkor még nem tudta elképzelni a török támogatást elfogadó politikát. Balázs Mihály jó érzékkel Dávid 1557. március 1-jén Kassa város tanácsának írt levelét hozza bizonyosággal fentebbi tétele igazolására. A város plébánosának hívta Dávidot, s az az említett levélben nem csak azt nyilatkoztatta ki, hogy elfogadja a meghívást, hanem azt is, hogy nem ért egyet a Habsburg-háznak tett hűségeskü megszegésével. Szent György-napig kért haladékot a kiköltözésre, de erre már nem került sor, mert az ekkor szerveződő magyar protestáns superintendencia püspökének választották. Ez természetesen politikai nézetei megváltoztatását is eredményezte. Petrovics Péter halálával Dávid úgy érezte, hogy megszűnt a radikális protestantizmus és a Habsburg-ellenesség összefonódása, és ezért az Erdélyben maradást választotta. Balázs Mihállyal egyetérthetünk abban is, hogy a politikai nézetek módosulásával Dávid teológiai állásfoglalása is változott. A lutheránus püspöki székről 1559-ben lemondott Dávid élete 1564-ben gyökeres fordulatot vett János Zsigmond olasz udvari orvosa és tanácsosa, Giorgio Biandrata hatására. Dávid a jelentős lengyelországi tapasztalatokat maga mögött tudó Biandrata társaságában 1566-tól kezdett a szentháromságtani dogma szisztematikus bírálatához. Legjelentősebb eredményük a Heidelbergi Káténak a szentháromsági terminusokat mellőző kiadása volt. Balázs Mihály korábbi munkáiban is részletesen foglalkozott az 1560-as években kibontakozó erdélyi unitarizmussal, illetve a nyugat-európai heterodox gondolkodók Dávidra gyakorolt hatásával. A nemzetközi szakirodalom semmi eredetét nem észlel Dávid és környezete teljesítményében, a reformátort Servet,

a két Sozzini, Jacobus Palaeologus és Grilius gondolatai propagátorának tartották csupán. A hazai egyháztörténetírás ezzel szemben az unitarizmus fejlődését autochton erdélyi Dávid Ferenc kivételes zsenialitásából született produktumnak tartotta. Találón állapítja meg Balázs Mihály, hogy: „Dávid nem csupán recipiálta a felsorolt vallásújítók tanításait, hanem jelentősen módosított is rajtuk, s teljesítményének lényege egészen kivételes szintetizáló, különféle felfogásokat összhangba hozni tudó képességében ragadható meg. Ehhez társult még az az adottsága, ahogyan a megtalált „igazságot” szélesebb körben is el tudta terjeszteni, s így az erdélyi magyarok közösségének tekintélyes részét magával tudta vinni az Isten ígéje és a ráció közötti összhang keresésének gyötrelmes útján.” Az unitarizmus kolozsvári meghonosodása hosszú, vitákkal terhes folyamat volt. A romantikus unitárius egyháztörténetírás az 1560 években felerősödő, kolozsvári magyar–szász ellentétek felekezeti jellegét hangsúlyozta, azt állítván, hogy a város magyar lakói egy csapásra unitáriusok lettek, és ebből (is) eredt a fejedelmi táblán eligazított magyar–szász ellentét. A szerző a városi jegyzőkönyvek feljegyzései alapján sokkal árnyaltabb képet rajzol a történekről, és azt is tisztázza, hogy Dávid Ferenc Heltai Gáspárral együtt a városon belül mindvégig a *natio saxonica* tagjaként a szászok oldalán vett részt a küzdelemben. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a szászok prédikátoraként csak németül prédikált volna, a város vezető papjaként németül is és magyarul is rendszeresen szónokolt, felekezetiileg tehát mindkét közösség megosztott volt! Városon kívül, az erdélyi magyar egyházak püspökeként Dávid Ferenc fő feladata az egységes dogmatika mentén szerveződő egyházi élet kimunkálása volt. Balázs Mihály találón állapítja meg, hogy Dávid „nem csupán arra volt képes, hogy szintézist teremtsen a különféle antitrinitárius felfogások között, hanem arra is, hogy sohasem szűnjen meg töprengeni mindenkori álláspontja koherens voltán.” A megoldáskeresés kényszerével magyarázza a szerző azt is, hogy a kolozsvári kollégiumban kaptak helyet azok a szabadgondolkodók, akiket Európa más országaiból elüldöztek, ezzel együtt Kolozsvár az 1570-es években a vallási másként gondolkodás európai centruma lett. Az itt tevékenykedő menekültek bizonyosan befolyásolták Dávid teológiai fejlődését. Jacobus Palaeologus hatására Dávid krisztológiája nonadortantista irányba módosult, ez pedig az új politikai helyzetben az unitárius püspök elítéltetéséhez és mártíriumához vezetett.

A Dávid-portré megtisztítása itt nem fejeződik be. Az igényesen szerkesztett sorozat szellemében Dávid életrajzát a műveinek felsorolása követi. A nyomtatásban megjelent és a kéziratban maradt munkák pontos jegyzékének felsorolása után újabb terjedelmes fejezet a forrásokat számlálja elő.

Először a 16. századi primer források részletes leírását kapjuk, ezek között külön ki kell emelnünk a városi jegyzőkönyvek és számadáskönyvek szolgáltatata becses adatokat, és azt az akribiát, mellyel a szerző ezeket feldolgozta. A terjedelmében is lenyűgöző fejezetről bátran elmondhatjuk, hogy a teljesség igényével

készült. A dávidferenci életművel foglalkozó 18–20. tanulmányok előszámlálására is itt került sor. Ezt követően a szekundér források és a koraujkortól napjainkig született tanulmányok bibliografikus felsorolását találjuk. Ugyanitt kell megemlítenünk azt is, hogy a szerző Dávid Ferenc alakját megidéző legfontosabb szépirodalmi alkotások jegyzékét is közzéteszi. Ismeretes volt ugyan korábról Török Tamás író és rendező *Kis gyűjtemény Dávid Ferenc-ábrázolásokból* című írása, de ezt Balázs Mihály jó néhány új névvel bővítette, hogy csak a legnagyobbakat említsük: Szilágyi Sándor, Ady Endre, Balázs Ferenc, Páskándi Géza, Török Tamás stb.

A kötet legterjedelmesebb és minden tudományos igényt kiegészítő része az Annotált Bibliográfia címet viseli. Ebben Dávid Ferenc nyomtatott és kéziratos műveit ismerteti a szerző részletekbe menő pontossággal. Ugyanez a fejezet tisztázza a tévesen Dávid Ferencnek tulajdonított művek kérdését is. A szakirodalomban már évek óta ismeretes, hogy az *Adjunk hálát mindnyájan* kezdetű Dávid Ferencnek tulajdonított ének szerzője az evangélikus Huszár Gál (mi, unitáriusok azért ezután is úgy énekeljük, mintha Dávid Ferenc írta volna!). A tévesen Dávidnak tulajdonított művek sorában szerepel a fogságban írt elégia és jövendölés is. A Dávid Ferencet szerzőnek tartó hosszabb *Elégia* kérdésében egyetértünk Balázs Mihállyal, és elfogadjuk azt az érvelését, hogy a szóhasználat a 18. században született disztichonokra utal. Az ún. *Dávid Ferenc epitáfium* vagy jövendölés kérdésében már eltér véleményünk. Balázs Mihály szerint ez is 18. századi szerzemény, először Szentábrahámi Lombárd Mihály egyháztörténetében bukkan fel. A *Fulmina, crux, gladius Paparum mortis imago ect., Mennyköve pápáknak, tüze, kardja, máglyarakása, // Semmi erő soha nem tartja föl azt, mi igaz. // Azt írtam s hittel hirdettem, a miket érzék: // Holtom után a hamis hit Babilonja ledül* négy soros alighanem a 16. században közvetlenül Dávid Ferenc mártírúma után íródhatott. Kelemen Lajos kutatásai alapján tudjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött (eredetileg az ádámosi unitárius templomban használt) szentélyszék hátának egyik mezejében Ladislaus Papay neve volt bekarcolva, s ugyanazzal a kézzel a felírás: *Epitaphium Francisci Davidis: Fulmina, crux, gladius Paparum imago mortis* azaz a Dávid Ferencnek tulajdonított költemény eleje. Papai László nevét egyéb falfirka is megőrizte, a marosszentkirályi református templom egyik falfestményén volt olvasható ez a sor: *Hic fuit Ladislaus Papai 1587*. Így feltehető, hogy Papai Dávid Ferenc halálához közeli időpontban „alkott”. Kelemen Lajos szerint a költemény „tartalmánál fogva is képletes értelemben vett epitáfium, amilyeneket a humanista irodalmi hagyományokhoz s Dávid Ferenc századának szokásaihoz tartozott. Valószínűleg Dávid Ferenc valamelyik buzgó híve – talán Karádi Pál vagy a költő Bogáti Fazakas Miklós – tollából került ki, s csak az utókor tulajdonította Dávid Ferenc művének.” E megjegyzése alapján Lőrinczi Mihály Jakab Elek monográfiájához fűzött megjegyzéseiben Karádi Pált tartotta szerzőnek. A dávidferenci szerzőség nem bizonyítható, de az

nyilvánvaló, hogy már a 16. században ismert és használt epigrammával állunk szemben. Balázs Mihállyal ellentétben úgy gondoljuk, hogy epitáfium ismeretlen szerzője a Socinus sírversét nem ismerhette, mi több, a Socinus sírversének szerzője meríthetett ihletet Dávid epitáfiumából és nem fordítva.

A művek leírása és névmutató zárja a kötetet. A nyomtatványokat és kéziratokat megjelenítő képanyag jól illusztrálja Dávid Ferenc korát. Külön kiemelendő, hogy a szerzőnek sikerült autográf kéziratokat is felkutatni és közzétenni becses kötetében. Végül, de nem utolsósorban a kötetet angol nyelvre fordító Gellérd Judit nevét kell megemlítenünk, és megköszönnünk szerzőnek és fordítónak az igényes munkát.

KOVÁCS SÁNDOR

DR. GELLÉRD JUDIT

BALÁZS MIHÁLY DÁVID FERENCRŐL SZÓLÓ KÖNYVÉNEK MARGÓJÁRA. A FORDÍTÓ ÉSZREVÉTELEI

Balázs Mihály professzorral és a „szegedi akadémiai gyülekezettel” húsz éve működünk együtt a férjem, George Williams által alapított Center for Free Religion színeiben. A legkülönbözőbb programokat álmodtuk és valósítottuk meg együtt: a Kolozsvári Unitárius Nagykönyvtár Katalógusának kiadásától kezdve annak digitalizálásáig; vagy a szegedi egyetemen Mihály nagylelkű vezetésével s a mi szerény anyagi támogatásunkkal kezdődött el az a tudományos továbbképzés is, amely végeredményben az első erdélyi unitárius PhD fokozatokat szülte.

Én Balázs Mihály professzort unitárius történetírásunk és teológiai képzésünk királyaként tisztetem. És a most megjelent Dávid Ferenc-könyve valóban a koronázás.

A fordítás nem a kenyerem, de szenvedélyem, akárcsak a zene. Balázs Mihály felkérése nagy horderejű és nagyon nehéz nyelvezetű munkájának angol fordítására életem egyik legnagyobb kiváltsága, amely alázatra hajtja fejem. A szerző megelőlegezett bizalmának jelentőségét növeli, hogy könyve csak angol nyelven jelent meg a Strasbourg-i Egyetem gondozásában, a *Bibliotheca Dissidentium* sorozat 26. és egyben utolsó köteteként. E könyvsorozat mindenike magas presztízsű akadémiai vállalkozás, amely minden jelentős könyvtárba és egyetemre eljut. Édesapám munkáinak fordításán kívül semmi ekkora gyönyörűséget nem jelentett, mint midőn a szerző naponta lepett meg éppen a mi unitárius történelmünk új és radikális igazságaival.

Szeretek a medicinából példálózni, annál is inkább, mert a szerző és a fordító közötti szellemi közelség kicsit hasonlít az orvos–páciens viszonyhoz. A beteg, aki életét bízta az orvosra, ugyanolyan kiszolgáltatott helyzetben van, mint a szerző a fordítójával „szemben” – hisz ő szellemi gyermekét bízta a fordítóra. S hátha még nem is ismeri a nyelvet, amelyre a művet transzponálják! Mihály azonban nagyon is ismeri az angolt, legfennebb szerénykedik, amikor azt mondja, hogy nem beszéli. Munkánk során a sok lehetséges megoldásból ő mindig képes volt kiválasztani az egyetlen jót, és ebben soha nem tévedett. És persze a végső bíránk az angol anyanyelvű George volt, akinek nem volt ugyan sok munkája az angol szöveg gondozásával, de az a kevés elengedhetetlenül „vitalisan” fontos